

DÉL-AFRIKA: IGAZODÁS BŐRSZÍN SZERINT?

Az újsütetű demokráciákban a második szabad választásokat szokták a legfontosabbnak tartani, ekkorra dől el általában, hogy intézményesülni tudtak-e a többségi választói akaratot érvényre juttató keretek, vagy eróziójuk látszatdemokráciának, netán diktatúrának nyit terepet. Így az előbbi feltételek teljesülése esetén a harmadik választás már maga a rutin. Látszólag ilyen szabvány szerint zajlottak az események az elmúlt hetekben Dél-Afrikában is, harmadszor járulhattak a választók az urnákhoz azóta, hogy a jogkiteljesedés folyamata 1994-ben minden népcsoportot elért – és ezúttal sem az ENSZ, sem az Európai Unió, sem más meghatározó nemzetközi szervezet nem kívánt az országba megfigyelőket küldeni. Ez egyértelmű jelzés volt abban a tekintetben, hogy az országot immár a szabad és tisztességes választásokat biztosító demokráciák sorába számítják.

Rendhagyó volt azonban az a figyelem, ami a választásokat a nemzetközi politikában kísérte. Akárcsak öt évvel ezelőtt, most is tanulmányok sora született, értékelve az elmúlt kétszer öt évet, felvázolva a jövő lehetséges forgatókönyveit. Abban mindenki egyetértett, hogy az egykori felszabadítási mozgalomból mára tömegpárttá lett és még mindig Nelson Mandela nevével fémjelzett Afrikai Nemzeti Kongresszus, az ANC toronymagasan fogja nyerni a választásokat. A kérdés csupán az volt, hogy ebben a harmadik ciklusra megszerzi-e végre a párt az alkotmánymódosításhoz szükséges kétharmados parlamenti többséget. Már tudjuk, hogy igen, ám ennek receptjét nem nagyon értjük. Pedig a világon nincs is talán olyan politikai szervezet, amely ne lesné el szívesen az ANC titkát: ahelyett hogy a hatalomgyakorlással elkerülhetetlennek tűnő népszerűségvesztés lépne fel, választásról választásra mind nagyobb arányban tud voksokat szerezni.

A legegyszerűbb magyarázat a választói preferenciák etnikai, sőt „faji” meghatározottságából indul ki. Mivel az afrikai népesség aránya az elmúlt tíz évben háromnegyedről megközelítően négyötödre nőtt, a fehéreké viszont egytizednyire csökkent, ez az arányeltolódás már önmagában megmagyaráz mindent: az afrikaiak pártja az ANC, a fehéreké pedig csak egy a futottak még kategóriába tartozó ellenzéki párt lehet. Ne vessük el ezt az első látásra végtelenül leegyszerűsítő modellt teljesen, hiszen generációk sorának volt alapvető élménye a faji hovatartozás szerint élhető élet. Az ilyen beidegződések tartósan megmaradnak, a ma még meg sem születettek körében is számítani lehet arra, hogy életszemléletüket a fehér és fekete, európai és afrikai dichotómiája fogja

meghatározni, vagy legalábbis jelentősen befolyásolni. A mai Dél-Afrikában általában „színvak” statisztikák látnak napvilágot, ám azt maga az ellenzék vezetője ismerte el, hogy a fehéreken kívül csupán a félvér, illetve indiai származásúakat sikerült pártjának komolyabb mértékben megszólítania. Kérdés, hogy van-e esélye egy többségében fehér értelmiségiek által vezetett pártnak arra, hogy elfeledtesse az afrikai szavazókkal a múltat.

Ennek a múltnak pedig minden afrikai számára gyűlöletes neve van: apartheid. Sokan és sokféleképpen próbálták már összefoglalni, hogy mi is ennek az afrikánsz eredetű és az egész világon ismertté vált kifejezésnek a lényege. Vannak, akik a felvilágosodás előtti Európából érkezett telepesek és a bigott holland kálvinizmus örökségéből vezetik le ezt a jelenséget. Érvelésük azonban sántít, hiszen maga az apartheid csupán a 20. században vált ideológiává, s egyben politikai gyakorlattá, hosszú brit gyarmati közjáték után. Az apartheidnek, mint a tőkés kizsákmányolás egyik legszélsőségebb formájának leírásakor is komoly akadályokba ütközünk, mert a rendszer nagyon sok szempontból éppen a gazdasági racionalitás ellen menetelt. A második világháborúig az Afrika déli csücskén érvényes faji korlátozások nem különböztek alapvetően a világ más részein megszokottól. Az ország többszörös miniszterelnöke, Jan Smuts, az egykori búr tábornok (Gandhi fő ellenlábasa, akit a magyar történelemből az 1919-es budapesti missziója kapcsán ismerünk) mind a Népszövetség, mind az ENSZ születésénél komoly szerepet játszhatott. Valójában az ő 1948-as választási vereségével intézményesült az apartheid. Kezdetben csupán a függetlenségét frissen elnyerő India lépett fel a nemzetközi fórumokon az ország ázsiai származású lakosainak jogfosztása ellen, ám a pretoriai vezetés az afrikai gyarmatok tömeges dekolonizációja után sem akarta a „változások szelét” megérezni, és ez törvényszerűen vezetett az egyre erősödő elszigeteltséghez. Latin-Amerikában ma is létezik számos olyan ország, ahol a fehérek a népesség csupán kis hányadát alkotják, mégis ők gyakorolják a hatalmat anélkül hogy botránykővé váltak volna. Dél-Afrikában viszont nem elégedtek meg ezzel a formával, választójogot csak a fehérek kaptak (a félvérektől visszavették), emellett törvények sorában próbálták meg szabályozni a fajok együttélésének, illetve együtt nem élésének (maga az apartheid szó is szétválasztást jelent) szabályait, ami külön lakó- és munkahelyekben, a házasság, sőt a szexuális kapcsolatok tiltásában, külön vasúti kocsikban, illemhelyekben stb. manifesztálódott.

Az 1912-ben alapított ANC sokáig – Ghandi nyomdokain – az erőszakmentesség elvét képviselte, ám az 1960-as Sharpeville-i vérengzés fordulatot hozott, Mandela fegyveres szervezetet alapított. Az erőszak-szervezetek azonban eredményesek voltak az ellenállás első hullámaival szemben, a vezetőket bebörtönözték, vagy száműzetésbe kényszerítették. Az arany és a sok egyéb bányakincs a rendszernek gazdasági prosperitást biztosított, az ország kilépett a Nemzetközösségből, atomprog-

ramot indított, részben katonai megfontolásokból importhelyettesítő ipart épített ki. Az üzemeket – rendkívül költségesen – az ország területének 87 %-át képező fehér övezetek szélére próbálták áttelepíteni, hogy ott a feketék csak bejárók legyenek. Maga az apartheid ideológia is változott, a kezdeti pigmentokráciát egyre inkább a fekete lakosságtól való megszabadulás törekvése váltotta fel. Egyfajta retribalizációs kísérletbe fogtak, az afrikai lakosságot külön törzsi bantusztánokba szervezték, majd sorra „függetlenséget” adtak számukra.

A portugál gyarmatok, majd Zimbabwe függetlenné válása külpolitikailag tovább szorított az ország helyzetén. A kegyelmezdőfést mégis belpolitikailag kapta a rendszer. Az 1976-os Sowetói diákmészárlás után a kedélyeket a végtelékig borzolta az alkotmány módosítása, amely a félvéreknek és az ázsiaiaknak is szavazati jogot adott, külön parlamenti kamarákkal, fenntartva így a fehérek döntő befolyását. Az afrikai többség viszont a semminél is kevesebbet kapott, őket csak bantusztánjaikban illette meg a választójog. A megosztási kísérlet nem vált be, nem volt elégséges számú kollaboráns. Az erőszak kiterjedéyesedett, a dél-afrikai rendőrség brutalitása a világsajtó napi témájává vált. A kezdetben csak a független afrikai országok, a szovjet blokk és polgárjogi mozgalmak által kezdeményezett bojkott mind szélesebbé vált. Dél-Afrika a nemzetek páriájává vált, ahonnan kivonultak a befektetők, a rendszer képviselőit kipellengéreztek, szankciókat vezettek be, és az alacsony aranyárakkal amúgy is megrendített gazdaság csak rendkívüli felárral tudott a nélkülözhetetlen hitelekhez hozzájutni. Az ország külföldi tartozásainak fizetését 1987-ben 3 évre felfüggesztette. Az apartheid erkölcsileg és anyagilag is teljes csődöt mondott, a társadalom, amelyet saját elképzelésére akart formálni, kormányozhatatlanná vált. Ezt a tényt végül az 1948 óta hatalmon lévő Nemzeti Párt vezetése is belátta.

Sokszori nekifutás után 1990-től valódi reformok kezdődtek, Mandelát 27 év után szabadon engedték, az apartheid törvényeket fokozatosan visszavonták, a pártok, így az ANC működését engedélyezték, az emigránsok hazatérhettek. Akárcsak Kelet-Európában, az uralkodó párt igyekezett a saját elképzelései szerint alakítani a jövőt meghatározó kereteket. Dél-Afrikában ez az ország etnikai és regionális kantonizációját jelentette volna, gyenge konföderális törvényhozással és parlamenttel. A rendszerváltó országok tapasztalatai iránti kezdeti érdeklődés átadta helyét a svájci és a belga politikai berendezkedés tanulmányozásának. Magyarország azonban, amely más országokat megelőzve, a régióban először létesített diplomáciai kapcsolatokat Dél-Afrikával, kisebbségvédelmi törekvései miatt továbbra is fontos politikai partner maradt.

Az ANC az új körülmények között is képes volt a legkülönbözőbb ideológiai irányzatok integrálására, a kommunistáktól a liberális piacgazdaság híveiig. A több felvonásban megtartott kerekasztal-tárgyalásokon a civil szervezetek jó része is hozzá húzott. Vele szemben állt a Nemzeti Párt, amely azonban furcsa helyzetben volt. Múltja tehertétel

volt az új körülmények között, így a párt vezetője, de Klerk elnök és köre igyekezett egyfajta harmadik erőként megjelenni. Ez a fajta polarizáció az ANC malmára hajtotta a vizet, mert a választást – leegyszerűsítve – a korábbi rendszer túlélésére vagy az azzal való radikális szakításra szűkítette. Az ANC oldalán egyedül a Pánafrikanista Kongresszus (PAC) jelenthetett volna alternatívát, képtelen volt azonban a választókkal elhitetni, hogy a fekete rasszizmust sutba dobva, immáron a társadalom egészének érdekében politizál, s nem kívánja a fehéreket – ahogy ígérte – egyszerűen a tengerbe zavarni. Az ANC tehát ezen a fronton is nyert, a különböző partikuláris érdekeket megjelenítő rendkívül nagyszámú párttal és mozgalmakkal szemben a modern, egységes, ám multikulturális Dél-Afrika letéteményesévé sikerült válnia. A siker azonban a fekete közösség körében nem volt teljes, mert a zuluk jelentős hányada az erős központi kormányt elvető Inkatha Szabadság Párt (IFP) mögött sorakozott fel.

Az ANC és az IFP szimpatizánsai rendes utcai csatákat vívtak egymással, napi átlagban tucatnyi áldozattal. Az így elszabadult indulatok és a megfélemlítés miatt kétséges volt, sikerülhet-e az 1994 áprilisára kitűzött első szabad választásokat a demokratikus játékszabályok szerint megtartani. A roppant nagyszámú bel- és külföldi megfigyelő is elsősorban a zuluföldi fejleményekre volt kíváncsi. A kerekasztal résztvevői – a magyar gyakorlattól eltérően – igyekeztek minél egyszerűbb választási szabályokat alkotni, hogy mindenki könnyen kiigazodhasson bennük. Az írástudatlanok számára képes ábrák magyarázták a teendőket.

A tíz évvel ezelőtt tartott első mindenki számára szabad választások végül is rendben lezajlottak. Az ANC több mint 60 százalékkal nyert, ám a kormányzásba az előzetes megállapodásnak megfelelően az összes parlamentbe bejutott pártot bevonta. A két Nobel-békedíjas, Mandela és de Klerk elnökként, illetve alelnökként még két évig egymás mellett dolgoztak. Mandela pártja szemet hunyt a kwaZulu-Natal tartománybeli választási rendellenességek fölött, így ott az IFP kormányozhatott, ám vezetője, Buthelezi a központi kormányban kapott miniszteri posztot. Az új hatalom egyik legfontosabb teendője az új alkotmány kidolgozása volt. A dél-afrikai alaptörvény az amerikai, kanadai és a nyugat-európai alkotmányok tapasztalataira épül. Sikerült igazán korszerű alkotmányt kidolgozni, első, másod, sőt harmadik generációs (ún. „zöld”) jogokkal, az emberi jogok nemzetközileg elfogadott normáinak beépítésével. Az alkotmány részét képező Jognyilatkozat tartalmazza a pozitív diszkrimináció és a földtulajdon igazságos újraosztásának elvét. Máig vita tárgyát képezi a hagyományos vezetők (*traditional leaders*) jogkörökhöz juttatása a vidéki közösségekben, mivel őket nem választotta meg senki. Ugyancsak ellentmondásos a lakhatáshoz és az orvosi ellátáshoz való jogok alkotmányban szerepeltetése, mivel a gyakorlat roppant távol áll még ezektől az elvektől.

A dél-afrikai rendszerváltást a kelet-európaiakat is felülmúló várakozások kísérték, és ahogy nálunk is, ezek a várakozások csak töredékesen teljesültek. Az ANC 1994-ben a fehérek által birtokolt földek 30 százalékának átadását ígérte a földnélküli fekete népesség számára. Mára ebből az ígéretből mindössze 2 százalék teljesült. Egyes számítások szerint a fekete lakosság legszegényebb 25 %-a, amelynek a jövedelme már 1974 és 1994 között megfeleződött, az utóbbi évtizedben újabb 10 %-os veszteséget könyvelhet el. Ennek oka, hogy a szakképzetlen munkaerő iránti kereslet drasztikusan csökkent. A szegénység és a 40 %-os munkanélküliség a bűnözés melegágya. A politikai gyilkosságok megszűntek, ám Dél-Afrika így is toronymagasan vezeti a világ erőszakos haláleseti statisztikáit. A megállíthatatlanul terjedő AIDS-járvány ma már havonta több áldozatot követel, mint ahányat az apartheid ellenes harc húsz éve összesen. E tények bármelyike már önmagában is rövidtávon megbuktatná a kormányt a világ legtöbb országában, esélyt sem adva a háromszori újraválasztásra. Hogy ez Dél-Afrikában másképpen van, annak oka a rendszerváltás pozitív hozadékaiban is rejlik.

A gazdaságot sikerült átállítani a kitermelőiparról a feldolgozóiparra. A külföldi befektetők visszatértek, számos helyi cég pedig nemzetközi mamuttá nőtte ki magát, a sör-, a papír-, és egyéb iparokba történt befektetései révén. (Nálunk is itt vannak.) A rendszerváltás nem zsugorította össze a gazdaságot, ellenkezőleg, az első pillanattól kezdve töretlen fejlődésnek indította. Az ország nem csupán az afrikai kontinens messze legnagyobb gazdasága, de a szankciók feloldása után a legtöbb ottani ország elsősorú kereskedelmi partnerévé vált. A gazdasági fejlődésre építve az apartheid korszak után milliók jutottak lakáshoz, egészséges ivóvízhez, áramhoz, telefonhoz, tartós fogyasztási cikkekhez. A fekete népesség leggazdagabb 25 %-a 1994. óta harmadával nagyobb jövedelemhez jut, mint korábban. Mára a középvezetők fele, a felsővezetők negyede fekete. Főleg az állami szektorban gyors az előrejutásuk, ám a pozitív diszkriminációt a magánszektorra is kiterjesztő előírásoknak köszönhetően ott is nagyon keresik őket. Így a jól képzett feketék akár 15-20 százalékkal is többet keresnek fehér társaiknál. A kormány deklarált célja, hogy egy évtizeden belül a részvények negyede legyen feketék tulajdonában.

Ugyancsak az eredmények kategóriájába tartozik az 1996-ban létrehozott „Igazság és megbékélés bizottság” (Truth and Reconciliation Commission, TRC) sikeres működése is, amely nem csupán az apartheid rendszer 1960 és 1994 között elkövetett bűneit állította pellengérré, de fényt derített az ANC, az IFP és a PAC otthoni és külföldi kiképzőtáboraiiban gyakori kényszertoborzásokra, megfélemlítési kampányokra, erőszakba torkolló akciókra is. A „bűn ne maradjon büntetlenül” elvének ideiglenes felfüggesztése által a politikailag motivált bűncselekmények önkéntes bevallói felmentést nyerhettek a Desmond Tutu Nobel-békedíjas érsek által vezetett bizottságtól. A bizottság tevékenysége Dél-Afri-

kában valóságos társadalmi katarzist eredményezett, amit a legtöbb kelet-európai ország joggal irigyelhet. A Tutu-féle bizottság az apartheid korszak áldozatainak 22 ezer névből álló listáját is összeállította. Mindenki, aki a TRC listáján szerepelt egyszeri, 3750 USA dollárnak megfelelő kártérítést kapott. A Mandelát az elnöki székhelyen 1999-ben követő Thabo Mbeki ugyanakkor kizárta annak a lehetőségét, hogy a dél-afrikai kormány a hazai és nemzetközi vállalatokat az apartheid idején szerzett haszon miatt jóvátétel fizetésére kényszerítse.

Összességében Mandela és Mbeki kormányai sikeresnek mondhatók. Az afrikaiak nagy tömegének jobbítottak a sorsán, és az e jobbításból kimaradt milliók sem veszítették el a reményt, hogy eljön az idő, amikor rájuk is sor kerül. E remény fenntartásán múlik, hogy negyedszerre, ötödszörré és még tovább is sikerül-e besöpörni a voksokat. Gyakorta prognosztizáltak valamiféle szocialista fordulatot a rendszer politikájában, éppen az alul lévő meggyerése céljából. Ám a logika itt fordítva látszik működni, nem az előrejutás jelenti a helyben maradást, már maga a maradás is eredmény. Ez annál is inkább így van, mert időközben egyedül Zimbabwéból legalább kétmillió menekült zúdult az országra az ottani elhibázott politika miatt fellépő éhínség miatt. A gazdasággal természetesen más a helyzet, ott haladni kell előre, s a keserű pirulát a pozitív diszkrimináció többletköltségei és egyéb járulékos hatásai jelentik. Mindez azonban eltölpül az egykor volt apartheid rendszerének fenntartási költségeivel szemben. Az 1996 óta ellendrukkernek számító de Klerk is elismerte az idej választások után, hogy a mai Dél-Afrika sokkal jobb feltételeket biztosít lakosainak, mint az 1994. előtti.

Dél-Afrika utóbbi tíz évének ma még felbecsülhetetlen hozadéka, hogy a válsággal sújtott Afrikában a kibontakozást szolgáló kezdeményezések élére állt. Noha a kezdeti eufórikus várakozások, miszerint az ország képes kivontatni a kátyúból az egész kontinenst, nem teljesültek, az ország hamar rátalált arra az útra, amelyet a körülmények szinte kínáltak, regionális hatalomként a békefenntartástól a konfliktusok közvetítés útján történő rendezésén át a szegény afrikai országokba irányuló segélyezés elsősorú közvetítőjeként játszik szerepet. Ehhez járul Nelson Mandela óriási nemzetközi tekintélye is, ami az egész kontinens büszkeségévé vált. Tíz évvel ezelőtt Fekete-Afrika országainak többségében nem demokratikusan választott kormányok voltak hatalmon, az azóta eltelt években kevés kivétellel mindenhol szabad választásokat tartottak. Az egész kontinens profitálhat abból, ha a dél-afrikai példa ragadósnak bizonyul.

(2004)